

УДК 378.1(477.75)

Н. В. Якса,

доктор педагогічних наук, доцент
(Таврійський національний університет)

ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті обговорюються закономірності професійної підготовки майбутніх учителів до міжкультурної взаємодії, серед яких важливими є закономірності циклічності; гетерохронності; цілісності і згармонізованості; оптимальності і доцільності, що відображають її гуманістичне спрямування, потребу у реалізації принципу діалогічності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Становлення нової освітньої парадигми в українському соціумі відбувається в умовах глобалізації, зростання впливу етнокультурного чинника, переходу до інформаційного суспільства. У стратегічних законодавчих та освітніх документах нашої декларуються принципи багатоетнічності та полікультурності, ставляться завдання, спрямовані на розвиток фундаментальної підготовки майбутнього вчителя на основі засвоєння духовної скарбниці українського народу, онтологічних, гностичних та аксіологічних компонентів цілісної полікультурної картини світу. У зв'язку з цим особливого значення набуває розвиток духовності майбутнього вчителя, що передбачає формування у нього духовних потреб, засвоєння універсальних духовних цінностей, орієнтованих на гуманістичні та демократичні ідеї.

Цей процес пов'язаний з формуванням полікультурного світогляду, що зумовлює таку організацію життя і професійної діяльності, за якої педагог має бути відкритим до сприйняття культур інших народів. Національне при цьому набуває ознак ґрунтовності, оскільки полікультурний соціальний, зокрема й освітній простір, має функціонувати як цілісна система полілогу культур як на загальнодержавному рівні, так і її окремих регіонів. Тому доцільно враховувати те, що в Кримському регіоні під впливом соціально-політичних та економічних чинників періодично виникають міжнаціональні конфлікти, які негативно позначаються на освітніх процесах. Разом з цим зазначимо, що за роки незалежності Української держави було створено сприятливі умови для відродження системи освіти національних меншин, що потребує вдосконалення професійної педагогічної освіти з урахуванням полікультурних особливостей, зокрема й Кримського регіону [1].

Складний і суперечливий процес національного відродження потребує всебічного осмислення історичних, політичних, соціальних, етнокультурних детермінант, що визначають особливості культурно-освітнього життя держави загалом та її окремих регіонів; стає необхідним створення і налагодження конкретного механізму, у якому б етнічна самосвідомість виступала важливим чинником усвідомлення причетності до рідної етнічної культури, розуміння її значення в консолідації української нації, у формуванні її національно-державних інтересів.

Аналіз наукових джерел вітчизняної педагогіки засвідчує, що в теорії та практиці професійної освіти накопичено значний досвід, прогресивні ідеї якого можуть стати основою модернізації професійної підготовки майбутніх учителів до міжкультурної взаємодії суб'єктів освітнього процесу. Крім того, виявлено провідні тенденції у цій сфері, обґрунтовано сучасні наукові підходи та парадигми.

Сучасні тенденції полікультурної підготовки майбутніх педагогів досліджують як вітчизняні дослідники (І. Д. Бех, О. В. Дубовік, І. Ф. Лощенова, О. В. Сухомлинська), так і зарубіжні (П. Вебер, О. Н. Джурицький, В. Міттер, Т. Рюлькер). Культурознавчі аспекти підготовки майбутніх учителів розглядають О. В. Волошина, І. А. Зязюн, М. П. Лещенко, О. П. Рудницька, Т. В. Іванова [1-5].

Проте проблема полікультурної професійної освіти в контексті регіональних освітніх систем ще не знайшла достатнього відображення в наукових дослідженнях, що вимагає подальшого теоретичного та експериментального пошуку. Попри безсумнівне наукове і практичне значення цих досліджень, їх важливість у розв'язанні актуальних проблем педагогічної науки, сьогодні відсутній цілісний науково обґрунтований підхід щодо професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів для організації взаємодії суб'єктів освітнього процесу в полікультурному просторі Кримського регіону.

У зв'язку з цим виникає завдання розробки відповідної моделі, що передбачає: формування в майбутніх педагогів міжкультурної складової професійної підготовки; розвиток емоційно-ціннісного ставлення до інших культур і міжкультурної взаємодії; формування національної самосвідомості на основі оволодіння знаннями про різноманітні культури.

Наше дослідження було спрямоване на досягнення зазначеного вище завдання [1-5]. У результаті нашого педагогічного експерименту, який досяг мети, були виявлені закономірності професійної підготовки майбутніх учителів до міжкультурної взаємодії, аналіз яких постає **завданням нашої статті**.

Розглянемо філософські положення щодо категорії "закономірність". Матерія виявляє два фундаментальних види: польовий та речовинний, які, відповідно, виявляють фундаментальних аспекти: **рух (процес)** та **систему (цілісну структуру)** взаємопов'язаних елементів).

Відповідно, існують **два види закономірностей**: закономірності руху (процесу) та закономірності системи (структури). Таким чином можна говорити про **процесуальні та системні закономірності**.

1. Закономірність руху (рухова, динамічна закономірність) виражає повторювальний процес зміни системи, що має місце кожного разу, коли виявляється набір відповідних взаємопов'язаних умов, параметрів, детермінант.

2. Закономірність системи (системна закономірність) виражає повторення структури систем, що має місце кожного разу, коли виявляється набір відповідних взаємопов'язаних умов, параметрів, детермінант.

3. Відтак, закономірність проявляється через зв'язок між відповідними умовами та повторювальним результатом взаємодії цих умов: умови → результат.

Наведемо приклад.

1. Взаємопов'язані умови: а) наявність води, що знаходиться у посуді, б) наявність приладу для її підігрівання, в) доведення температури підігріву до 100 градусів (за шкалою Цельсія).

2. Закономірність (результат): вода починає кипіти кожного разу, коли наявні зазначені вище взаємопов'язані умови. Тобто вода змінює свою структуру (систему) – переходить від одного агрегатного стану до іншого – від рідинного до пароподібного стану (це системна закономірність). Крім того, сам процес цього переходу теж закономірний: вода переходить від рідинного до пароподібного стану певним закономірним чином (це рухова, динамічна закономірність) – спочатку у площині води з'являються бульбашки, які збільшуються, підіймаються догори та випаровуються, підіймаючись уверх.

У процесі дослідження професійної підготовки майбутніх учителів до міжкультурної взаємодії було виявлено ряд процесуальних та структурних **закономірностей**. Розглянемо ці закономірності.

1. Закономірність відповідної залежності відображає зв'язок специфічної чутливості майбутнього педагога до цілей, суб'єктів, предмету, засобів взаємодії та умовами полікультурності освітнього простору. Останнє дає можливість досягати ефективних результатів у цій сфері. Закономірність відповідності проявляється у прагненні розвинути необхідні особистісні якості гуманістичного спрямування, які дають можливість студентам навчитися будувати навчально-виховний процес відповідно з природними індивідуальними особливостями учнів, урахувавши специфіку полікультурного середовища, і в тій послідовності, в якій перед молодими людьми виникають ті чи інші проблеми у сфері набуття міжкультурного ціннісного досвіду.

Відтак, умови полікультурності (мовні, релігійні, культурно-історичні, соціально-політичні особливості існування етносів), які моделюються у навчально-виховному процесі, впливають на зростаючу особистість майбутнього педагога, який при цьому виявляє чутливість, сенситивність (на рівні цілісної особистості) до цілей, суб'єктів, предмету, засобів *взаємодії учасників навчального процесу*. Тобто, майбутній педагог при цьому виявляє ціннісно-мотиваційну спрямованість на відповідні характеристики цієї *взаємодії учасників навчального процесу (починає цікавитись ними)*.

2. Закономірність готовності в майбутніх учителів проявляється в оволодінні ними базовим (стартовим) інформаційним фондом спеціальних, методичних, культурологічних, психолого-педагогічних, соціально-педагогічних знань та вмій міжкультурної взаємодії та технології організації взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах полікультурності. Останнє являє собою відображення сучасних вимог до педагога в контексті взаємодії тенденцій глобалізації та регіоналізації. Закономірність готовності в майбутніх учителів проявляється і в тому, що успіх у педагогічній діяльності залежить від наявності в них особливого бажання до сприйняття і вирішення завдань міжкультурної взаємодії.

Ця закономірність певною мірою дублює першу закономірність, тому можна говорити про **закономірність відповідної залежності та готовності**: умови полікультурності (мовні, релігійні, культурно-історичні, соціально-політичні особливості існування етносів), які моделюються у навчально-виховному процесі, впливають на зростаючу особистість майбутнього педагога, який при цьому виявляє чутливість, сенситивність (на рівні цілісної особистості) до цілей, суб'єктів, предмету, засобів *взаємодії учасників навчального процесу*. Тобто, майбутній педагог при цьому виявляє ціннісно-мотиваційну спрямованість на відповідні характеристики цієї *взаємодії учасників навчального процесу* – починає цікавитись ними, виявляє готовність та бажання оволодіти інформаційним фондом спеціальних, методичних, культурологічних, психолого-педагогічних, соціально-педагогічних знань та вмій міжкультурної взаємодії та технології організації взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах полікультурності.

3. Закономірність циклічності (етапності) простежується між певними циклами у віці в набутті міжкультурного досвіду та підйомами, спадами в рівні оволодіння знаннями, вміннями, способами взаємодії із різними категоріями суб'єктів освітнього простору.

Відповідно, виділяємо основні цикли професійної підготовки майбутніх учителів до міжкультурної взаємодії із суб'єктами освітнього процесу: 1) оволодіння основами педагогічної майстерності; 2) набуття міжкультурного досвіду; 3) утвердження власної позиції; 4) оволодіння знаннями, вміннями, навичками, способами у сфері міжкультурної взаємодії 5) подальше самовдосконалення; 6) постійний саморозвиток, самовдосконалення. Водночас професійна підготовка може вмішувати і такі етапи: 1) цілемотиваційний; 2) змістовий; 3) операційно-діяльнісний; 4) рефлексивний; 5) контрольно-оцінний. Майбутні педагоги прагнуть до цілісної побудови будь-якої міжкультурної взаємодії: від попереднього аналізу, моделювання до реалізації визначеної дії.

Відтак, процес професійної підготовки майбутніх педагогів виявляє цикли – певні етапи: [1) оволодіння основами педагогічної майстерності; 2) набуття міжкультурного досвіду; 3) утвердження власної позиції; 4) оволодіння знаннями, вміннями, навичками, способами у сфері міжкультурної взаємодії 5) подальше самовдосконалення; 6) постійний саморозвиток, самовдосконалення], які зумовлюють побудову навчального процесу полікультурного спрямування: 1) цілемотиваційний (формування мотивації до навчання); 2) змістовий (формування змісту навчання); 3) операційно-діяльнісний (формування способів та прийомів навчальної діяльності); 4) рефлексивний (рефлексія, усвідомлення процесу цієї діяльності); 5) контрольно-оцінний (усвідомлення й оцінка цієї діяльності, її свідоме контролювання).

4. Закономірність гетерохронності (нерівномірності): визрівання функцій виявляє залежність між структурою особистісних якостей майбутнього педагога і віком, досвідом. Доведено, що на початку професійного шляху опорними є вольові якості і методи, які виходять від самого суб'єкта, а наприкінці навчання за умови постійного самовдосконалення та прагнення підвищити свій рівень педагогічної майстерності та продуктивності, діють вже морально виправдані методи гуманістичного спрямування, міжкультурної взаємодії із суб'єктами освітнього процесу; розвиваються моральні цінності, особистісні якості (любов до дитини, відповідальність, чуйність, толерантність, тактовність, доброзичливість, емпатійність тощо).

Відтак, відповідні професійні й особистісні якості майбутнього педагога формуються нерівномірно, коли спостерігається інтенсифікація розвитку одних процесів (наприклад, вольової сфери) і одночасне гальмування інших процесів (наприклад, емпатійності).

5. Закономірність власне взаємодії проявляється в тому, що успішна професійна діяльність може ґрунтуватися тільки на творчій діалогічній, особистісній суб'єкт-суб'єктній взаємодії. Демократична та гуманістична позиція педагога забезпечує не просто передачу знань від вчителя до учня, але й сприяє їхньому спільному творчому зростанню.

Відтак, ефективність навчального процесу полікультурного спрямування реалізується досягається за умов творчої діалогічної, особистісної суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

6. Закономірність педагогічної підтримки, стимулювання виявлено при аналізі залежності між високим рівнем готовності майбутніх учителів до міжкультурної взаємодії й уміннями викладача створювати сприятливу психолого-педагогічну атмосферу, відповідні інтелектуальні та емоційно-ціннісні умови. Важливе значення при цьому надається підготовці майбутнього вчителя до толерантного ставлення до дітей, розуміння їхнього внутрішнього світу, прояву емпатії, враховуючи умови полікультурного середовища. Майбутні вчителі мають усвідомлювати, що сам процес співпереживання педагогом психологічним станам дитини викликає її емоційний відгук, сприяє встановленню доброзичливих стосунків між ними, стимулює розвиток їх когнітивної, емоційної та поведінкової сфери.

Відтак, високий рівень готовності майбутніх учителів до міжкультурної взаємодії зумовлюється умінням викладача створювати сприятливу психолого-педагогічну атмосферу, будувати відповідні інтелектуальні та емоційно-ціннісні зв'язки між всіма учасниками навчального процесу.

7. Закономірність включеності в діяльність простежується між досягненнями майбутніми педагогами високого рівня готовності до толерантної взаємодії та його вміннями організовувати педагогічний процес у школі у вигляді діалогу носіїв різних культур у часі і просторі. Важливе значення має включення самих студентів у соціально-ціннісну діяльність і міжкультурну взаємодію з метою набуття професійного досвіду. Все це створює умови для інтенсивного формування міжкультурної компетентності.

Відтак, готовність майбутнього педагога до толерантної взаємодії зумовлює ефективне формування в нього вміння організовувати педагогічний процес у школі у вигляді діалогу носіїв різних культур у часі і просторі.

8. Закономірності цілісності і згармонізованості відображає залежність між загальним рівнем професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів і підготовкою у сфері міжкультурної

взаємодії. Майбутні педагоги мають оволодіти цілісною структурою культурологічних, психолого-педагогічних, соціально-педагогічних знань та комплексом професійно-педагогічних умінь, що, безумовно, впливає на рівень міжкультурної компетентності й відповідних компетенцій: предметно-інформаційних, практико-діяльнісних, регулятивно-рефлексивних, професійно-комунікативних.

Відтак, тут виявлено позитивний зв'язок (залежність) між загальним рівнем професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів і ефективністю їх підготовки у сфері міжкультурної взаємодії.

9. Закономірність оптимальності та доцільності характеризує залежність позитивних результатів професійної підготовки в контексті ідеї полікультурності та взаємозумовленості набутих міжкультурних дій та засобів майбутніх педагогів. Кращі випускники ВНЗ досягають однакового ефекту за допомогою високорозвиненої культури толерантності, більш економічних технологій та засобів; меншої кількості завдань, указівок, зауважень, шляхом доцільно організованої взаємодії в навчально-виховному процесі, оптимальних способів, які враховують особливості полікультурного освітнього середовища і підготовлені до роботи в різномірних етнічних групах.

Відтак, доцільно організована (суб'єкт-суб'єктна, особистісно, діалогово орієнтована) взаємодія в навчально-виховному процесі зумовлює позитивні результати професійної підготовки в контексті ідеї полікультурності, що досягається оптимальним та доцільним чином – завдяки більш економічним навчальним засобам, меншою кількістю відповідних завдань.

Зазначені закономірності так чи інакше пов'язані із провідною ідеєю нашої концепції щодо полікультурної освіти, яка ґрунтується на розгляді професійної підготовки майбутніх учителів до взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах полікультурності Кримського регіону як соціокультурного загальнопедагогічного феномена з усіма складовими системи (цілями, принципами, функціями, структурою, змістом) відповідно до державної програми "Порядок денний на ХХІ століття" (1992 р.), що відображає концепцію сталого розвитку як результат узгодження соціально-економічної та екологічної складових соціального розвитку з метою задоволення потреб сучасних та майбутніх поколінь. Дослідження набуває особливої актуальності, оскільки об'єктивно посилюється необхідність адаптації вітчизняної вищої освіти до загальноєвропейського освітньо-наукового, культурного простору при збереженні та розвитку здобутків і пріоритетів національної системи освіти.

Вивчення зазначеного феномену потребує врахування світових глобалізаційних та інтеграційних процесів розвитку теорії і практики педагогічної освіти, принципів мультикультурності, гетерогенності й поліетнізму в поєднанні з тенденціями регіоналізації. При цьому визначимо особливості впливу регіональних полікультурних умов, зокрема Кримського регіону (історичних, природно-географічних, соціально-економічних, соціально-демографічних, культурологічних) на процес соціалізації та професійного становлення особистості майбутнього вчителя. Полікультурна складова професійної педагогічної освіти виступає як теоретико-методологічна стратегія, спрямована на формування в майбутніх учителів досвіду міжкультурної взаємодії. Полікультурність відображає культурне і національне розмаїття українського суспільства і, Кримського регіону зокрема, сприяє визнанню права всіх громадян зберігати, розвивати і збагачувати свою культурну спадщину; сприяти вихованню в них взаєморозуміння, поваги і толерантності, здатності до міжкультурного діалогу.

Все це потребує посилення регіонального компоненту в змісті вищої педагогічної освіти, зокрема в розширенні сфери міжкультурної взаємодії суб'єктів освітнього процесу за допомогою діалогу/полілогу культур. Професійна педагогічна взаємодія передбачає співробітництво, паритетні суб'єкт-суб'єктні відносини і має ґрунтуватися на спеціальних професійних знаннях та комплексних педагогічних вміннях, зокрема на вмінні встановлювати доцільні стосунки в системі "викладач-студент", "педагог-учень", "педагог-група" та інші, досягаючи взаєморозуміння.

Розв'язання досліджуваної проблеми є важливим напрямом і актуальним завданням модернізації вищої педагогічної освіти, визначальним чинником успішної освітньої політики, що вимагає створення цілісної обґрунтованої концепції професійної підготовки майбутнього вчителя в умовах полікультурності на методологічному, теоретичному, методичному та практичному рівнях.

Знання розглянутих основних закономірностей професійної підготовки майбутніх учителів до міжкультурної взаємодії суб'єктів освітнього процесу необхідні для розробки стратегії відбору у вищі навчальні заклади, для оцінювання і вдосконалення системи підготовки нової генерації педагогів, для більш глибокого розуміння регіональних освітніх проблем і полікультурного середовища в контексті глобалізаційних та інтеграційних освітніх процесів, що відбуваються у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дубасенюк О. А., Педагогічна технологія організації продуктивної міжкультурної взаємодії суб'єктів освітнього процесу / О. А. Дубасенюк, Н. В. Якса // Розвиток педагогічної майстерності викладача в умовах

- неперервної освіти : монографія / За ред. М. М. Солдатенков, О. М. Семенов. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2008. – С. 108–121.
2. Якса Н. В. Теоретичні засади професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів до взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах полікультурності Кримського регіону : [монографія] / Н. В. Якса ; наук. ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2006. – 432 с.
 3. Якса Н. В. Професійна підготовка майбутніх учителів: теорія і методика міжкультурної взаємодії в умовах Кримського регіону: Монографія / Н. В. Якса. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 568 с.
 4. Якса Н. В. Аналіз педагогічної моделі полікультурної освіти // Професійно-педагогічна освіта : сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку : [монографія] / [О. А. Дубасенюк, О. Є. Антонова, С. С. Вітвицька, Н. Г. Сидорчук, О. М. Спірін, Н. В. Якса та ін.] ; за заг. ред. проф. О. А. Дубасенюк : – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – С. 235–255.
 5. Якса Н. В. Проблема полікультурності вищої освіти України в аспекті Болонського процесу // Модернізація освіти у контексті євроінтеграційних процесів: історико-педагогічний процес : [монографія] / [О. А. Дубасенюк, Н. Г. Сидорчук, Н. В. Якса, В. М. Єремєєва, Т. П. Москвіна, Л. О. Данильчук, М. Б. Агапова та інші] ; за заг. ред. Н. Г. Сидорчук. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 91–104.

Матеріал надійшов до редакції 03.07. 2009 р.

Якса Н. В. Закономерности профессиональной подготовки будущих учителей к межкультурному взаимодействию.

В статье обсуждаются закономерности профессиональной подготовки будущих учителей к межкультурному взаимодействию, среди которых важными являются закономерности цикличности; гетерохронности; целостности и гармонизированности; оптимума и целесообразности, которые отражают ее гуманистическое направление, потребность в реализации принципа диалогичности, субъект- субъектного взаимодействия.

Yaksa N. V. Regulations of Professional Training of the Prospective Teachers to Multicultural Interaction.

Regulations of professional training of the prospective teachers to multicultural interaction are discussed in the article, among which such regulations are of a great importance: recurrence and cyclic order; heterotemporality; integrity and harmoniousness; optimum and expedience, which reflect its humanism direction, necessity in the realization of the principle of dialog order, subject- subject interaction.